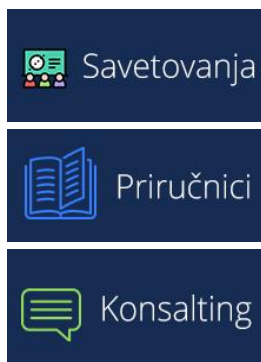

Preuzeto iz elektronske pravne baze **Paragraf Lex**

Ukoliko ovaj propis niste preuzeli sa Paragrafovog sajta ili niste sigurni da li je u pitanju važeća verzija propisa, poslednju verziju možete naći [OVDE](#).

POSEBNI PROTOKOL

O POSTUPANJU PRAVOSUDNIH ORGANA U ZAŠTITI MALOLETNIH LICA OD ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA

I. UVOD

Deklaracijom o pravima deteta koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila još 20. novembra 1959. godine potvrđeno je da su "detetu, s obzirom na njegovu fizičku i mentalnu nezrelost, potrebni posebna zaštita i briga, uključujući odgovarajuću pravnu zaštitu, kako pre tako i posle rođenja".

Posebna zaštita i briga, uključujući odgovarajuću pravnu zaštitu, detaljnije su razrađeni odredbama Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta (u daljem tekstu: *Konvencija*), koju je donela Generalna skupština Ujedinjenih nacija 20. novembra 1989. godine, na svom 44. zasedanju u Njujorku. Odredbe *Konvencije* odnose se, između ostalog, na zaštitu deteta od:

- fizičkog i mentalnog nasilja, zloupotrebe, zanemarivanja i eksploatacije (član 19);
- ekonomskog iskorišćavanja i obavljanja svakog posla koji bi mogao da bude opasan ili štetan po zdravlje, fizički, duševni, moralni ili društveni razvoj deteta (član 32);
- svih oblika seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja (član 34);
- otmice, prodaje ili trgovine decom (član 35);
- svih drugih oblika iskorišćavanja štetnih po bilo koji vid detetove dobrobiti (član 36);
- nehumanih i ponižavajućih postupaka i kažnjavanja (član 37).

Prema članu 1. *Konvencije*, dete je ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života ako se, na osnovu zakona koji se odnosi na dete, punoletstvo ne stiče ranije.

Polazeći od tako utvrđene definicije deteta, odredbom člana 39. *Konvencije* određena je obaveza države da obezbedi sve odgovarajuće mere za podsticanje fizičkog i psihičkog oporavka deteta koje je žrtva nekog oblika zanemarivanja, eksploatacije, zloupotrebe, mučenja ili nekog drugog oblika okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, kao i njegovu socijalnu reintegraciju u sredini koja podstiče zdravlje, samopoštovanje i dostojanstvo deteta.

Svi oblici nasilja, zlostavljanja, zloupotreba ili zanemarivanja kojima se ugrožava ili narušava fizički, psihički ili polni integritet deteta predstavljaju povredu jednog od osnovnih ljudskih prava koje je u *Konvenciji* podignuto na nivo principa, a to je - **pravo na život, opstanak i razvoj**.

Donošenjem *Zakona o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta* ("Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", broj 15/90 i "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 4/96 i 2/97) naša država se obavezala da će preduzimati sve odgovarajuće mere za sprečavanje zlostavljanja i zanemarivanja dece kao i za obezbeđivanje zaštite dece od svih oblika nasilja u porodici, institucijama i široj društvenoj sredini.

U izvršavanju obaveza preuzetih ratifikacijom *Konvencije*, Vlada je, 12. februara 2004. godine, donela *Nacionalni plan akcije za decu* - strateški dokument kojim se definiše opšta politika države prema deci za period do 2015. godine. Ovim akcionim planom definisani su specifični ciljevi, među kojima i **uspostavljanje efikasne, operativne, multiresorske mreže za zaštitu dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja**.

Radi realizacije navedenog cilja, na sednici Vlade od 25. avgusta 2005. godine usvojen je poseban dokument - *Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja* (Zaključak Vlade 05 Broj: 5196/2005 od 25. avgusta 2005. godine, u daljem tekstu: Opšti protokol). Opštim protokolom zadužena su ministarstva u čijoj su nadležnosti poslovi prosvete, zdravlja, pravde, unutrašnjih poslova i socijalne politike da posebnim protokolima detaljnije razrade interne postupke unutar svakog pojedinog sistema, u skladu sa osnovnim principima i ciljevima Opšteg protokola.

Uvažavajući potrebu obezbeđivanja nesmetane i što efikasnije međuresorske saradnje, u skladu sa Nacionalnim planom akcije za decu i sa osnovnim principima i smernicama iz Opšteg protokola, donosi se ovaj **Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja** (u daljem tekstu: Posebni protokol).

Posebnim protokolom definišu se efikasne procedure u postupanju pravosudnih organa i u intenziviranju saradnje sa drugim nosiocima javne vlasti u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja. Posebni protokol, takođe, pruža okvir za dobru praksu i vodi ka unapređenju zaštite prava maloletnih lica, uvažavajući međunarodne norme i standarde.

1. Sadržina pojma "maloletno lice"

Posebni protokol odnosi se na zaštitu **maloletnih lica**. S obzirom na terminološke razlike u domaćim i međunarodnim pravnim aktima, na ovaj način prihvata se definicija deteta određena *Konvencijom* koja sadržinski obuhvata pojam maloletnog lica definisan odredbama relevantnih domaćih zakona - *Krivičnog zakonika, Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica i Porodičnog zakona*.

Krivični zakonik pod pojmom **maloletno lice** podrazumeva "lice koje nije navršilo osamnaest godina". Pored pojma maloletnog lica (član 112. stav 10), kao jedinstvenog, generičkog pojma, *Krivični zakonik* definiše i izraz "**dete**" (lice koje nije navršilo četrnaest godina, član 112. stav 8), odnosno "**maloletnik**" (lice koje je navršilo četrnaest godina, a nije navršilo osamnaest godina, član 112. stav 9).

Iste definicije sadrži i *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (čl. 2. i 3).

Porodični zakon koristi izraze "**maloletno dete**" i "**punoletno dete**" ne definišući ove pojmove. Međutim, punoletstvo se prema odredbama člana 11. *Porodičnog zakona* stiče sa navršenih osamnaest godina, pa se "**detetom**" može smatrati svako ljudsko biće mlađe od tog uzrasta. Punoletstvom lice stiče potpunu poslovnu sposobnost (čl. 11. PZ). Potpuna poslovna sposobnost može se, pre navršene osamnaeste godine, steći stupanjem u brak i roditeljstvom. U ovim slučajevima odluku o sticanju potpune poslovne sposobnosti donosi sud kada su za to ispunjeni zakonom propisani uslovi (član 11. st. 2. i 3. PZ). Ni u jednom ni u drugom slučaju lice ne može biti mlađe od šesnaest godina. S druge strane, lice koje je postalo punoletno sa navršenih osamnaest godina zadržava status "**maloletnog deteta**" ako je zbog bolesti ili smetnji u psihofizičkom razvoju nesposobno da se stara o sebi i o zaštiti svojih prava i interesa. U tom slučaju, **odlukom suda**, roditeljsko pravo ne prestaje sa punoletstvom.

Posebni protokol prihvata maloletna lica kao građane sa pravom na zaštitu koju obezbeđuje krivično, prekršajno i porodično zakonodavstvo, u okviru dužnosti i odgovornosti pravosudnih organa, kao nosilaca javne vlasti u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, pa će se tim terminom u ovom dokumentu označavati **lice koje nije navršilo 18 godina života**.

II. OSNOVNI PRINCIPI I CILJEVI POSEBNOG PROTOKOLA

1. Osnovni principi Posebnog protokola

Posebni protokol je sačinjen tako da poštuje osnovne principe iz kojih proističu svi članovi Konvencije ugrađeni u Nacionalni plan akcije za decu i Opšti protokol:

- nediskriminacija,
- najbolji interesi,
- pravo na život, opstanak i razvoj,
- pravo na učešće (participaciju).

Posebni protokol se odnosi na sva maloletna lica, bez diskriminacije, odnosno bez obzira na porodični status, etničko poreklo, krivičnopravni status i bilo koje druge socijalne ili individualne karakteristike (rasu, boju kože, pol, jezik, veroispovest, nacionalnost, mentalne, fizičke ili druge specifičnosti) maloletnog lica i njegove porodice ili člana porodice.

Donošenje Posebnog protokola treba da doprinose obezbeđivanju zaštite integriteta i najboljih interesa maloletnih lica.

Donošenje Posebnog protokola treba da doprinose afirmaciji prava maloletnih lica (pružanjem svih potrebnih obaveštenja) na izražavanje sopstvenog mišljenja u svim postupcima (administrativnim i sudskim) koji ih se tiču, na način koji odgovara uzrastu maloletnih lica i razumevanju situacije u kojoj se nalaze.

2. Ciljevi Posebnog protokola

Osnovni ciljevi Posebnog protokola jesu:

- da doprinese unapređenju dobrobiti maloletnih lica kroz suzbijanje zlostavljanja i zanemarivanja, kao i da doslednim sprovođenjem svih zakonskih odredaba umanjí efekte njihove sekundarne viktimizacije u sudskim postupcima;
- da doprinese obezbeđivanju da sve preduzete mere, radnje, aktivnosti i donete odluke tokom sudskih postupka budu u najboljem interesu maloletnih lica;
- da doprinese obezbeđivanju stručne i efikasne pomoći pravosudnih organa ostalim nosiocima javne vlasti i drugim subjektima u procesu zaštite maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja;
- da doprinese unapređenju procesa rada pravosudnih organa u cilju hitnog i humanog postupanja prema maloletnim licima;
- da doprinese ostvarivanju ciljeva i smernica *Nacionalnog plana akcije za decu* i *Opšteg protokola*;
- da doprinese ostvarivanju ciljeva *Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od svih oblika zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja*.

Specifični ciljevi Posebnog protokola jesu:

- da doprinese uspostavljanju efikasne i jedinstvene procedure koja će osigurati postojanje brzog i koordiniranog postupka koji štiti maloletna lica od dalje viktimizacije i obezbeđuje im odgovarajuću pomoć;
- da doprinese ostvarivanju efikasnijeg protoka informacija između organizacionih jedinica ministarstva nadležnog za pravosuđe i pravosudnih i drugih državnih organa i službi uključenih u proces zaštite maloletnih lica.

3. Svrha Posebnog protokola

Koristeći osnovne smernice *Opšteg protokola*, ovaj Posebni protokol je fokusiran na specifične mere i radnje ovlašćenih predstavnika pravosudnih organa u postupku zaštite maloletnih licima od zlostavljanja i zanemarivanja.

Sposobnost za adekvatno reagovanje ovlašćenih predstavnika pravosudnih organa podrazumeva:

- obučenosť za postupanje u situacijama zlostavljanja i zanemarivanja maloletnih lica (inicijalna i redovna stručna obuka);
- jasan, nediskriminativan stav prema problemu zlostavljanja i zanemarivanja maloletnih lica;
- primenu postupaka za sprečavanje zlostavljanja i zanemarivanja maloletnih lica i njihovu zaštitu, definisanih u daljem tekstu ovog protokola;
- redovno praćenje i procenu efekata preduzetih mera, radnji i aktivnosti;
- stalnu koordiniranu razmenu informacija sa drugim državnim organima i javnim službama uključenim u proces zaštite.

4. Obuka i stručno usavršavanje za primenu Posebnog protokola

Obuka nosilaca pravosudnih funkcija (sudija, javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca) i sudijskih i tužilačkih pomoćnika, kroz organizovano sticanje i usavršavanje teorijskih i praktičnih znanja i veština potrebnih za samostalno, stručno i efikasno vršenje pravosudne dužnosti, propisana je zakonom.

O sticanju posebnih znanja i stručnom usavršavanju nosilaca pravosudnih funkcija i sudijskih i tužilačkih pomoćnika, generalno, a posebno u oblasti zaštite maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, stara se Pravosudni centar za obuku i stručno usavršavanje, u saradnji sa resornim ministarstvima, naučnim ustanovama, stručnim i profesionalnim udruženjima i organizacijama civilnog društva.

Pravosudni centar za obuku i stručno usavršavanje organizuje **početnu obuku, redovnu (stalnu) stručnu obuku, provere znanja i druge oblike dodatnih stručnih usavršavanja. Obuka i stručno usavršavanje za primenu Posebnog protokola predstavljaju deo početne i redovne stručne obuke Pravosudnog centra za obuku i stručno usavršavanje.**

O obavljenom stručnom usavršavanju i proveri znanja **za primenu Posebnog protokola** Pravosudni centar za obuku i stručno usavršavanje vodi evidenciju i može izdati odgovarajuće sertifikate.

III. DEFINICIJA ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA MALOLETNIH LICA

Definicije zlostavljanja i zanemarivanja maloletnih lica sadržane u Posebnom protokolu proističu iz *Opšteg protokola* i u skladu su sa definicijama usvojenim na Konsultaciji o sprečavanju zloupotrebe dece u Svetskoj zdravstvenoj organizaciji (u daljem tekstu: SZO) u Ženevi, 1999. godine, koje je prihvatilo i Međunarodno udruženje za prevenciju zloupotrebe i zanemarivanja dece (ISPCAN) u dokumentu Intersektorski pristup zlostavljanju dece (2003).

1. Opšta definicija zloupotrebe maloletnih lica

Zloupotreba ili zlostavljanje maloletnih lica obuhvata sve oblike fizičkog i/ili emocionalnog zlostavljanja, seksualnu zloupotrebu, zanemarivanje ili nemaran postupak, kao i komercijalnu ili drugu eksploataciju, što dovodi do stvarnog ili

potencijalnog narušavanja zdravlja maloletnih lica, njihovog preživljavanja, razvoja ili dostojanstva u okviru odnosa koji uključuje odgovornost, poverenje ili moć (SZO, 1999).

2. Fizičko zlostavljanje

Fizičko zlostavljanje maloletnih lica je ono koje dovodi do stvarnog ili potencijalnog telesnog povređivanja maloletnih lica, usled činjenja ili nečinjenja, za koje se razumno može smatrati da spada u domen kontrole od strane roditelja ili osobe koja je u položaju da ima odgovornost, moć ili poverenje u odnosu na maloletno lice, pri čemu treba praviti razliku između zlostavljanja i nenamerne ozlede, odnosno fizičkih znakova i simptoma koji podražavaju namerno ozleđivanje, ali su, u stvari, posledica ili su potpomognuti organskim stanjima od kojih maloletno lice pati. Akti zlostavljanja mogu biti jednokratni ili više puta ponavljani.

Primeri fizičkog zlostavljanja su: udaranje, šutiranje, tresenje, davljenje, bacanje, trovanje, paljenje, posipanje vrućom vodom ili izlaganje maloletnog lica delovanju vrele pare i sl. U fizičko zlostavljanje spada i namerno izazivanje bolesti ili simptoma bolesti kod maloletnih lica od strane roditelja, usvojitelja, staratelja ili druge odrasle osobe koja je odgovorna za maloletno lice.

3. Seksualna zloupotreba

Seksualna zloupotreba maloletnih lica podrazumeva uključivanje ovih lica u seksualni odnos koji ona ne shvataju u potpunosti, sa kojim nisu saglasna ili za koji nisu razvojno dorasla i nisu u stanju da se sa njim saglase (u skladu sa važećim zakonodavstvom svaki seksualni odnos sa licem koje nije navršilo četrnaest godina, čak i ako ga je ono iniciralo ili na njega dobrovoljno pristalo, zakonom je inkriminisan kao krivično delo, osim kada između ovog lica i učinioca ne postoji značajnija razlika u njihovoj duševnoj i telesnoj zrelosti).

Seksualna zloupotreba maloletnih lica ispoljava se kao odnos između ovih lica i odrasle osobe ili drugog maloletnog lica koje se, zbog svog uzrasta ili razvoja, nalazi u položaju koji mu daje odgovornost, poverenje ili moć, gde ispoljena aktivnost ima za cilj da pruži uživanje ili zadovolji potrebe druge osobe.

Seksualnom zloupotrebom maloletnih lica smatra se i:

- navođenje ili primoravanje maloletnih lica na učešće u seksualnom odnosu, bilo da se radi o kontaktnom (npr. seksualni odnos, seksualno dodirivanje i sl.) ili nekontaktnom (npr. izlaganje pogledu, voajerizam, egzibicionizam i sl.);
- eksploatatorsko korišćenje maloletnih lica za prostituciju, pornografiju ili druge nezakonite seksualne radnje.

Ne smatra se seksualnom zloupotrebom ponašanje u vidu istraživanja sopstvenog tela koje odgovara uzrastu maloletnog lica kada se, posebno kod adolescenata, istražuju sopstveno telo i seksualnost na način koji ne podrazumeva aktivnosti između maloletnog lica i odrasle osobe.

4. Emocionalna zloupotreba

Emocionalna zloupotreba obuhvata propuštanje da se obezbedi razvojno prikladna, podržavajuća sredina, uključujući i dostupnost primarne figure / figure privrženosti, kako bi maloletna lica mogla razviti stabilne emocionalne i socijalne sposobnosti koje odgovaraju njihovim ličnim potencijalima. Emocionalna zloupotreba obuhvata i postupke kojima se vrši omalovažavanje, ponižavanje, ignorisanje, ocrnjivanje, okrivljavanje bez razloga, kojima se preti, zastrašuje, ograničava kretanje maloletnih lica, vrši diskriminacija, ismejava ili se upražnjavaju drugi oblici nefizičkog, neprijateljskog ili odbacujućeg postupanja.

Emocionalna zloupotreba podrazumeva odnos primarnog pružaoca ili pružalaca i maloletnog lica kojim se ovom licu nanosi stvarna šteta, odnosno koji može potencijalno biti štetan po njega. Ovaj vid ponašanja obuhvata razvojno neprikladne, nedovoljne ili nedosledne odnose sa maloletnim licima, a uključuje i izlaganje zbunjujućim ili traumatskim događajima i okolnostima (npr. porodičnog nasilja), upotrebu ovih lica za ispunjavanje psiholoških potreba pružaoca nege i zaštite, aktivno "potkupljivanje", kao i propuštanje da se unapređuje njihova socijalna adaptacija, uključujući izolaciju.

5. Zanemarivanje i nemarno postupanje

Zanemarivanje predstavlja propuštanje pružaoca nege i zaštite - roditelja, usvojitelja ili staratelja, odnosno druge osobe koja je preuzela roditeljsku odgovornost ili obavezu da neguje maloletno lice, čak i tokom kraćeg vremena (npr. bebisiter) - da obezbedi njegov razvoj u svim oblastima: zdravlja, obrazovanja, emocionalnog razvoja, ishrane, smeštaja i bezbednih životnih uslova, a u okviru razumno raspoloživih sredstava porodice ili pružaoca nege, što izaziva ili može, sa velikom verovatnoćom, narušiti zdravlje maloletnog lica ili njegov fizički, mentalni, duhovni, moralni ili društveni razvoj. Ovo obuhvata i propuste u obavljanju pravilnog nadzora i zaštite maloletnih lica od povređivanja u onoj meri u kojoj je to izvodljivo.

6. Eksploatacija

Komercijalna ili druga vrsta eksploatacije maloletnih lica odnosi se na korišćenje ovih lica za rad ili za druge aktivnosti, a u korist drugih osoba. Ovo obuhvata rad i prostituciju maloletnih lica, kidnapovanje i/ili prodaju u svrhe radne ili seksualne eksploatacije, eksploatatorsko korišćenje za pornografske predstave i materijale i dr. Ove aktivnosti imaju za posledicu narušavanje fizičkog ili mentalnog zdravlja, obrazovanja, kao i moralnog, socijalnog i emocionalnog razvoja maloletnih lica.

7. Neka pojmovna značenja u zakonodavstvu Republike Srbije

Porodični zakon predviđa da je svako dužan da se rukovodi najboljim interesom deteta u svim aktivnostima koje se tiču deteta; da država ima obavezu da preduzima sve potrebne mere za zaštitu deteta od zanemarivanja, od fizičkog, seksualnog i emocionalnog zlostavljanja te od svake vrste eksploatacije; da država ima obavezu da poštuje, štiti i unapređuje prava deteta.

Zakon zabranjuje nasilje u porodici. Svako ima, u skladu sa zakonom, pravo na zaštitu od nasilja u porodici. Nasilje u porodici jeste ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice. Nasiljem u porodici smatra se naročito: nanošenje ili pokušaj nanošenja telesne povrede; izazivanje straha pretnjom ubistva ili nanošenja telesne povrede članu porodice ili njemu bliskom licu; prisiljavanje na seksualni odnos; navođenje na seksualni odnos ili seksualni odnos sa licem koje nije navršilo **četnaest godina** života ili sa nemoćnim licem; ograničavanje slobode kretanja ili komuniciranja sa trećim licima; vređanje, drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje.

Krivični zakonik sadrži široku lepezu zakonskih opisa krivičnih dela na štetu maloletnih lica. Pod krivičnim delima "na štetu maloletnih lica" krivično zakonodavstvo Republike Srbije podrazumeva one grupe krivičnih dela čiji pasivni subjekti mogu biti maloletna lica. To su ona krivična dela kod kojih je maloletstvo konstitutivni element bića krivičnog dela, ona kod kojih je maloletstvo kvalifikatorna okolnost, kao i dela čiji pasivni subjekt može biti maloletno lice.

IV. POSTUPAK ZAŠTITE MALOLETNIH LICA

1. Zaštita maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja koja se obezbeđuje u građanskom sudskom postupku

Porodičnim zakonom (u daljem tekstu: PZ) propisane su mere zaštite maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja i pravila posebnog sudskog (parničnog) postupka u okviru koga se one ostvaruju. U odnosu na procesna pitanja koja nisu obuhvaćena navedenim propisom, shodno se primenjuju odredbe *Zakona o parničnom postupku* (u daljem tekstu: ZPP).

1.1. Otkrivanje zlostavljanja i zanemarivanja i pokretanje postupka

Prema PZ samostalno ili istovremeno mogu biti pokrenute: parnica za zaštitu od nasilja u porodici, parnica za delimično ili potpuno lišenje roditeljskog prava i parnica za zaštitu prava deteta, pri čemu ih mogu pokrenuti aktivno legitimisani subjekti (maloletno lice, roditelj, organ starateljstva i javni tužilac). Postupak u parnicama za zaštitu prava deteta odnosno zaštitu od nasilja u porodici može se voditi i kao adhezioni (pridruženi) postupak uz postupak u bračnim parnicama, maternitetskim i paternitetskim parnicama ili uz druge građanske sudske postupke u porodičnim stvarima.

I sam sud (*ex officio*) u porodičnim sporovima je ovlašćen da, bez postavljenog zahteva stranaka, odredi jednu ili više mera zaštite maloletnog lica od nasilja u porodici, kao i da odluči o potpunom ili delimičnom lišenju roditeljskog prava.

Prva saznanja o postojanju sumnje na zlostavljanje ili zanemarivanje maloletnih lica sudija, po pravilu, stiče prijemom tužbe (ili iz podataka do kojih je došao u vezi s nekim drugim sudskim postupkom). Određena saznanja, međutim, sud može dobiti i kada maloletno lice, njemu bliska osoba ili ustanova zatraže od suda postavljanje privremenog zastupnika, u smislu člana 265. st. 3. PZ.

Do saznanja da je maloletno lice zlostavljano ili zanemarivano sud može doći:

1) neposredno - ličnim opažanjem promena ukoliko se maloletno lice sasluša kao stranka ili svedok (vidljive telesne povrede ili ponašanje koje odstupa od uobičajenog ponašanja maloletnog lica istog uzrasta); saslušanjem drugih stranaka i svedoka; na osnovu izjave maloletnog lica iako nije stranka ili svedok u postupku; saslušanjem kolizijskog staratelja i privremenog zastupnika; iz činjenica koje je saznao u drugom sudskom postupku.

2) posredno - pribavljanjem, po službenoj dužnosti, izveštaja od vaspitno-obrazovne ustanove, ustanove socijalne zaštite, zdravstvene ustanove i organa gonjenja ukoliko u radnjama ima i elemenata krivičnog dela ili prekršaja, odnosno samoinicijativnim dostavljanjem odgovarajućih izveštaja od strane navedenih ustanova.

1.2. Standardi za vođenje postupka

Obaveza države, utvrđena PZ, ali i međunarodnim pravnim dokumentima, između ostalog, jeste i da obezbedi da se građanski sudski postupak vodi tako da se:

- 1) Prizna ugroženost maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja i prilagode pravila postupka da bi se poštovale njihove posebne potrebe, uključujući njihove posebne potrebe kao svedoka;
- 2) Obaveste maloletna lica o njihovim pravima i ulozi, vremenskom rasporedu i toku postupka u razmatranju njihovih slučajeve;
- 3) Dopusti da se u postupku u kom su ugroženi njihovi lični interesi prezentiraju i razmotre gledišta, potrebe i preokupacije maloletnih lica, na način koji je u skladu sa pravilima nacionalnog procesnog prava;
- 4) Obezbede odgovarajuće službe podrške maloletnim licima tokom čitavog sudskog postupka;

- 5) Zaštite, na odgovarajući način, privatnost i identitet maloletnog lica i preduzmu mere u skladu sa zakonom kako bi se izbeglo širenje informacija koje bi mogle dovesti do njihovog identifikovanja;
- 6) Obezbedi, u odgovarajućim slučajevima, bezbednost maloletnih lica, kao i bezbednost njihovih porodica i svedoka koji svedoče u njihovom interesu, od zastrašivanja i odmazde;
- 7) Izbegne nepotrebno odlaganje razmatranja slučajeva i izvršavanja naloga ili odluka o davanju obeštećenja maloletnim licima.

1.3. Načela postupka

U građanskom sudskom postupku zaštita maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja od strane roditelja ili lica koje je, formalno ili faktički, preuzelo odgovornost i brigu o njemu ostvaruje se u posebnom postupku - postupku za zaštitu prava deteta (čl. 263. PZ), kao i kroz institute lišenja roditeljskog prava (čl. 81, 82. i 264. PZ) i zaštite od nasilja u porodici (čl. 197, 198. i 284. PZ).

Građanski sudski postupak čiji je cilj donošenje odluke o zaštiti maloletnog lica od zlostavljanja i zanemarivanja pokreće se tužbom.

Reč je o parničnom postupku koji odlikuju **naročita hitnost, isključenje javnosti, tajnost podataka iz sudskih spisa, izraženo istražno načelo, oficijelnost i ograničena dispozicija stranaka.**

Sud ima velika ovlašćenja u sporovima iz porodičnih odnosa, u kojima se maloletnom licu pruža odgovarajuća zaštita od zlostavljanja i zanemarivanja. U tim postupcima, nasuprot klasičnom parničnom postupku, načelo oficijelnosti ima primat nad načelom dispozicije stranaka. Naime, opšta pravila parničnog kontradiktornog postupka počivaju na načelu dispozicije i obavezuju sud da postupi isključivo u granicama tužbenog zahteva. Subjektivno pravo, koje se štiti u postupku strankama omogućava da raspolažu kako predmetom spora, tako i činjeničnom građom. Istražno načelo primenjuje se samo kada sud utvrdi da stranke idu za tim da raspolažu zahtevom koji je protivan prinudnim propisima, običajima i moralu društva.

Nasuprot tome, u porodičnim sporovima sud je ovlašćen da i bez postavljenog zahteva stranaka, ukoliko primenom istražnog načela (član 205. PZ) utvrdi da je maloletno lice zlostavljano ili zanemarivano, po službenoj dužnosti, odredi jednu ili više mera zaštite od nasilja u porodici. Takođe, zavisno od okolnosti, sud može, i bez postavljenog zahteva stranaka, da odluči i o potpunom ili delimičnom lišenju roditeljskog prava, a ako se opredeli za lišenje roditeljskog prava, može naložiti izdvajanje maloletnog lica iz porodice i njegovo stavljanje pod zaštitu organa starateljstva.

Međutim, i u bračnom sporu u kome odlučuje o vršenju roditeljskog prava, u sporu o materinstvu i očinstvu i drugim sporovima u vezi sa porodičnim odnosima, sud može odlučiti o potpunom ili delimičnom lišenju roditeljskog prava i odrediti jednu ili više mera zaštite od nasilja u porodici iako stranka koja je pokrenula spor nije postavila takav tužbeni zahtev (čl. 226. st. 2. i 3. čl. 260. st. 2. i 3. i čl. 273. PZ).

Postupak u sporu za lišenje roditeljskog prava i u sporu za zaštitu od nasilja u porodici, kao i postupak u sporu za zaštitu prava deteta vode se, po pravilu, kao samostalni sudski postupci, koje pokreću aktivno legitimisani subjekti: maloletno lice, roditelj, organ starateljstva i javni tužilac (čl. 263. i 285. PZ). Dozvoljeno je, naravno, spajanje postupaka, odnosno ovi postupci mogu se voditi kao adhezioni (pridruženi) postupci uz postupak u bračnim parnicama, maternitetskim i paternitetskim parnicama ili uz druge građanske sudske postupke u porodičnim stvarima koje pokreću za to ovlašćena lica.

Svi ovi postupci su **naročito hitni** (čl. 269. i 285. PZ).

1.4. Dokazi

Bilo da se radi o neposrednom ili posrednom saznanju, do bitnih činjenica sud dolazi izvođenjem dokaza na glavnoj raspravi, a dokazna sredstva su: uviđaj, isprave, veštačenje, saslušanje svedoka i stranaka i stručni nalaz i mišljenje ustanove za posredovanje u porodičnim odnosima (čl. 220. do 265. ZPP, u vezi sa čl. 205. i 270. PZ).

Bitne činjenice koje sud mora utvrditi da bi odredio adekvatne mere zaštite, između ostalog, jesu:

- 1) radnje izvršenja;
- 2) vrsta, težina i učestalost;
- 3) posledice koje maloletno lice trpi i njihov uticaj na dalji psihofizički razvoj;
- 4) psihološki status maloletnog lica, roditelja i člana porodice ako drugi član porodice vrši nasilje;
- 5) socijalni i ekonomski uslovi u kojima maloletno lice živi;
- 6) potrebe maloletnog lica na emotivnom, vaspitnom i obrazovnom planu, odnosno da li drugi roditelj ili član porodice može da ih zadovolji;
- 7) mišljenje maloletnog lica, ako je to u njegovom najboljem interesu.

1.5. Položaj maloletnog lica u građanskom sudskom postupku

Maloletno lice se u građanskom sudskom postupku može javiti:

- 1) kao stranka,
- 2) kao svedok,
- 3) kao lice o čijem se pravu odlučuje (a nema položaj stranke).

1.5.1. Maloletno lice kao stranka

Kada se maloletno lice javlja kao stranka u postupcima za zaštitu prava deteta i u sporu za vršenje, odnosno lišenje roditeljskog prava, prva dužnost suda je **da utvrdi da li je maloletno lice sposobno da formira svoje mišljenje**.

Da li je maloletno lice sposobno da formira mišljenje sud ocenjuje imajući u vidu njegov uzrast, razvojne sposobnosti i sl.

Radi utvrđivanja ove sposobnosti sud je dužan da pribavi mišljenje organa starateljstva i školskog psihologa (ukoliko je dete školskog uzrasta), odnosno porodičnog savetovališta ili druge ustanove specijalizovane za posredovanje u porodičnim odnosima.

Ocena suda o sposobnostima maloletnog lica da izrazi svoje mišljenje može se napadati samo žalбом na presudu.

Zastupanje maloletnog lica koje je stranka u postupku:

- Ukoliko je maloletno lice legitimisano da bude stranka u postupku, ono ima pravo da bude zastupano od strane svojih roditelja, kao zakonskih zastupnika;
- U slučaju kolizije interesa maloletnog lica i interesa njegovih roditelja, maloletno lice ima pravo da traži od organa starateljstva, odnosno suda, postavljanje kolizijskog staratelja, odnosno privremenog zastupnika;
- Ovo pravo maloletno lice može da ostvari samo ili preko drugog lica ili ustanove ako je navršilo **deset godina** života i ako je sposobno za rasuđivanje (član 265. PZ). U ostalim slučajevima, privremenog zastupnika može postaviti sud po službenoj dužnosti ako oceni da maloletno nije zastupano na odgovarajući način.

Ukoliko su interesi maloletnog lica i njegovog zakonskog zastupnika suprotni, sud će postaviti privremenog zastupnika i o tome obavestiti organ starateljstva. Ako sud ne postavi privremenog zastupnika, dužan je da o potrebi posebnog zastupanja maloletnog lica obavesti organ starateljstva koji će mu postavi kolizijskog staratelja po službenoj dužnosti.

Kada sudski postupak pokreće organ starateljstva kao aktivno legitimisana stranka, on je u obavezi da prethodno razmotri potrebu, odnosno da postavi maloletnom licu privremenog staratelja koji će maloletno lice zastupati u tom postupku. Dužnost osobe koja je određena da u sudskom postupku zastupa maloletno lice (nezavisna pravna reprezentacija), bez obzira da li je postavljena od suda ili organa starateljstva, jeste da se stara da maloletno lice (ukoliko je sposobno da formira sopstveno mišljenje) blagovremeno dobije sva obaveštenja u vezi sa pokrenutim postupkom, da mu pruži objašnjenja koja se tiču mogućih posledica akata koje preduzima te da prenese sudu njegovo mišljenje ako maloletno lice nije neposredno izrazilo mišljenje pred sudom (osim ako bi to bilo očigledno u suprotnosti sa najboljim interesom maloletnog lica).

Sud je, takođe, dužan da maloletnom licu obezbedi puno i aktivno učešće u postupku, pri čemu je zakonom posebno propisano (čl. 65. st. 6. i čl. 266. PZ) da sud mišljenje maloletnog lica utvrđuje u saradnji sa školskim psihologom, odnosno organom starateljstva, porodičnim savetovalištem ili drugom ustanovom specijalizovanom za posredovanje u porodičnim odnosima, i to u prisustvu lica koje ono samo izabere, na način i na mestu koji odgovaraju njegovom uzrastu i zrelosti.

1.5.2. Maloletno lice kao svedok

Maloletno lice se kao svedok može pojaviti i u građanskom sudskom postupku u kojem se odlučuje ili ne odlučuje o njegovim pravima. Položaj maloletnog lica tada je isti kao i odraslog lica koje se pojavljuje kao svedok. Međutim, u pogledu tehnika ispitivanja maloletnog lica, u građanskom sudskom postupku treba primeniti pravila krivičnopravne zaštite maloletnih lica.

- Maloletno lice je subjekt, a ne objekt prava i sud je dužan da mu omogući da iznese iskaz, jer se odlučuje o njegovim pravima (pravu na život, zdravlje, pravilan razvoj, obrazovanje i dr.);
- Sud mora da vodi računa da se radi o posebno osetljivom i ranjivom ljudskom biću, s obzirom na uzrast, pol, životno iskustvo, zdravstveno stanje i činjenicu da je često privrženo članu porodice koji ga zlostavlja i zanemaruje;
- Psihološka priprema maloletnog lica pre izvođenja dokaza od strane stručnog lica je neophodan preduslov da se dokaz kvalitetno izvede, da se psihofizički status maloletnog lica, ukoliko postoji procena rizika, ne ugrozi. Time se, istovremeno, sprečava "institucionalno zlostavljanje" maloletnog lica, odnosno da se ono sasluša više puta;
- Maloletno lice se mora osloboditi svesno ili nesvesno nametnutog osećanja krivice da je uzrok ponašanja roditelja ili drugog člana porodice, da je ono isključivi krivac i da će svojim iskazom otežati njihov položaj u postupku;
- Saslušanje maloletnog lica obavlja se uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica, odnosno stručnih službi za posredovanje u porodičnim odnosima.

Preporuke za vođenje razgovora sa maloletnim licem u građanskom sudskom postupku date su u prilogu ovog Posebnog protokola (Prilog broj 1).

Takođe, **trebalo bi prihvatiti kao pravni standard odredbe** krivično-procesnih zakona o:

- saslušanju maloletnog lica preko video linka, u prostoru koji je za to najpodobniji po savetu dečijeg psihologa ili drugog stručnog lica;
- korišćenju jednostranih ogledala, ako se saslušava u prostorijama državnih organa koji za to imaju tehničke mogućnosti;
- zabrani suočavanja sa licem protiv koga se vodi postupak, ako se maloletno lice nalazi u posebnom duševnom stanju zbog vrste, težine i trajanja zlostavljanja i zanemarivanja u dužem vremenskom periodu.

1.5.3. Postupci u kojima se odlučuje o pravu maloletnog lica, a ono nema položaj stranke

Maloletno lice nema položaj stranke u parnici u svim onim situacijama kada je parnicu protiv nasilnika pokrenuo neko drugi (nenasilni roditelj, organ starateljstva ili javni tužilac). Maloletno lice nema položaj stranke ni u sudskim sporovima iz porodičnih odnosa u kojima se odlučuje o pravima punoletnih članova porodice, čak ni kada se u tim sporovima istovremeno odlučuje i o njegovim pravima (npr. bračni spor, spor među odraslima o zaštiti od porodičnog nasilja).

U parnici za zaštitu od nasilja u porodici i parnici za lišenje roditeljskog prava maloletno lice je stranka samo kada postupak pokrenu ono samo ili u njegovo ime zakonski zastupnik.

1.5.4. Izražavanje mišljenja maloletnog lica

Porodični zakon obavezuje sud i sve ostale državne organe da, u svim postupcima u kojima se odlučuje o pravima maloletnog lica, njegovom mišljenju posvete dužnu pažnju.

Pravo da izrazi svoje mišljenje u tim postupcima ima maloletno lice **nezavisno od uzrasta**.

Dete starije od deset godina ima pravo da svoje mišljenje neposredno izrazi.

Mišljenje maloletnog lica sud pribavlja u saradnji sa školskim psihologom, odnosno organom starateljstva, porodičnim savetovaštem ili drugom ustanovom specijalizovanom za posredovanje u porodičnim odnosima, a u prisustvu lica koje maloletno lice samo izabere (član 65. PZ).

Dužnost je suda da i maloletnom licu **koje nije navršilo deset godina života** omogućiti da na primeren način izrazi svoje mišljenje i da tom mišljenju posveti dužnu pažnju, u skladu sa njegovim uzrastom i zrelošću. O validnosti pribavljenog mišljenja obavezno treba pribaviti ocenu i mišljenje organa starateljstva.

Mišljenje maloletnog lica izražava se, po pravilu, u prisustvu punoletnog lica koje je maloletno lice samostalno izabralo i u koje ima poverenje. Odrasla osoba u koju maloletno lice ima poverenje ne mora biti član porodice. Maloletno lice može mišljenje da izrazi i u prisustvu profesora ili bilo koje druge odrasle osobe.

Dužnost suda je da utvrdi da li je maloletno lice, s obzirom na svoje psihofizičke karakteristike, sposobno da formira sopstveno mišljenje i da ga slobodno izrazi, i da li je to u njegovom najboljem interesu.

Ukoliko su ispunjeni ovi uslovi, sud je dužan da maloletnom licu pruži sva potrebna obaveštenja, s tim što su privremeni zastupnik i kolizijski staratelj dužni i da mu daju objašnjenja mogućih posledica radnji koje oni preduzimaju.

Pravo maloletnog lica na izražavanje mišljenja u toku sudskog i upravnog postupka proklamovano je kao opšte pravo. Načelno, to znači da sva maloletna lica imaju isti pristup postupcima i jednake mogućnosti da svoje mišljenje izraze. Kada maloletno lice sa smetnjama u razvoju ostvaruje pravo na neposredno izražavanje mišljenja u građanskim sudskim i upravnim postupcima, naši propisi upućuju da u tom slučaju mogu biti korišćene usluge tumača za gluvonemu decu. Procesni zakoni, međutim, ne poznaju druge vrste pomoći, kao što su učila ili druga tehnička sredstva.

Usluge tumača koriste se kada se postupak vodi na jeziku koji nije maternji jezik maloletnog lica.

1.5.5. Kada maloletno lice nema pravo da izrazi svoje mišljenje

Maloletno lice se, prema odredbama PZ, faktički lišava prava da izrazi svoje mišljenje uvek kada sud, odnosno kolizijski staratelj ili privremeni zastupnik procene da je izražavanje mišljenja maloletnog lica u suprotnosti sa njegovim najboljim interesom (čl. 266. i 267. PZ). Pri tom, nije predviđeno pravno sredstvo kojim može da se izdejstvuje kontrola ovakve odluke u toku postupka pred prvostepenim sudom.

Odluka prvostepenog suda kojom se maloletnom licu uskraćuje pravo da izrazi mišljenje može se pobijati **samo žalбом protiv prvostepene presude kojom je odlučeno o glavnoj stvari, pa stoga mora biti obrazložena**. Prvostepeni sud je dužan da u obrazloženju presude izloži dokaze na osnovu kojih je utvrdio da je izražavanje mišljenja maloletnog lica suprotno njegovom najboljem interesu, jer se radi o činjenično-pravnom zaključku koji je, radi zaštite najboljeg interesa maloletnog lica, podložan preispitivanju u drugostepenom postupku, po službenoj dužnosti.

1.6. Najbolji interesi maloletnog lica

Sud je u obavezi da donošenjem odluke maloletnom licu obezbedi takvu zaštitu i brigu koja je neophodna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i obaveze njegovih roditelja, zakonskih staratelja ili drugih lica koja su pravno odgovorna za maloletno lice.

Sud će najbolje interese maloletnog lica utvrditi uzimajući u obzir sledeće elemente procene:

- Karakteristike maloletnog lica (uzrast, pol, poreklo, smetnje u razvoju, izbeglištvo, poremećaj u socijalnom ponašanju i druge srodne okolnosti);
- Bezbednost maloletnog lica / rizik od povrede ili oštećenja;
- Želje i osećanja maloletnog lica (s obzirom na uzrast i razumevanje/zrelost);
- Potrebe maloletnog lica (fizičke, emocionalne, zdravstvene, vaspitne, potrebe u vezi sa stanovanjem, ishranom, odevanjem...);
- Sposobnost roditelja / druge osobe da zadovolji utvrđene potrebe maloletnog lica;
- Resurse koji se mogu upotrebiti za obezbeđenje podsticajnih uslova rasta i razvoja;
- Očekivane uticaje eventualnih promena okolnosti na maloletno lice;
- Vreme potrebno za prilagođavanje na novu sredinu ili za otklanjanje posledica lišavanja, odnosno zlostavljanja i zanemarivanja.

1.7. Pristup žalbenim postupcima

Maloletno lice je legitimisano da izjavi žalbu samo ako je u postupku bilo stranka.

Kada maloletno lice ima parničnu sposobnost, ono može žalbu podneti samostalno, a kada nema, to može da učini preko zakonskog zastupnika.

2. Zaštita maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja koja se obezbeđuje u krivičnom sudskom postupku

2.1. Otkrivanje zlostavljanja i zanemarivanja i pokretanje postupka

Krivični postupak pokreće se po zahtevu ovlašćenog tužioca.

Krivična prijava podnosi se nadležnom javnom tužiocu, a po krivičnim prijavama kojima se prijavljuje zlostavljanje i zanemarivanje maloletnih lica postupaju javni tužioci osnovnih, viših ili apelacionih javnih tužilaštva, koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica.

Krivičnu prijavu, po odredbama *Zakonika o krivičnom postupku* (u daljem tekstu: ZKP), za krivična dela za koje se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti, dužni su da podnesu svi državni organi, organi teritorijalne autonomije, organi lokalne samouprave, javna preduzeća i ustanove, kao i da preduzmu mere da bi se sačuvali tragovi krivičnih dela, predmeti na kojima je i pomoću kojih je krivično delo izvršeno i drugi dokazi.

Pored krivičnopravnih normi, i odredbama PZ utvrđeno je pravo i dužnost svih dečijih, zdravstvenih i obrazovnih ustanova, ustanova socijalne zaštite, pravosudnih i drugih državnih organa, udruženja i građana da obaveste javnog tužioca o potrebi preduzimanja mera za zaštitu prava maloletnih lica.

Javni tužilac je ovlašćen da postupak pokrene ne samo kada je krivična prijava podneta već uvek kada do njega dopre glas da je izvršeno krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti, pa shodno tome, i u slučaju kada sazna da je učinjeno zlostavljanje i zanemarivanje maloletnog lica.

Prijave za sve oblike zlostavljanja i zanemarivanja maloletnih lica u javnom tužilaštvu se uzimaju u rad prioritarno, a hitnost donošenja odluka i preduzimanje svih potrebnih mera se podrazumeva.

U početnoj fazi postupka zaštite maloletnih lica posebnu pažnju potrebno je obratiti na:

- Prepoznavanje slučajeva zlostavljanja i zapuštanja, kao najtežeg oblika zanemarivanja;
- Postupanje u skladu sa odredbama ZKP od momenta prijema krivične prijave ili od momenta kada je do javnog tužioca dopro glas o osnovanosti sumnje da je učinjeno zlostavljanje ili zapuštanje maloletnog lica;
- Procenu rizika, stanja i potreba maloletnika i njegove porodice, naročito kada je prijava podneta javnom tužiocu na zapisnik;
- Koordiniranje ostalih učesnika u procesu radi potpunog sagledavanja rizika i stanja te preduzimanja odgovarajućih mera u cilju zaštite.

2.2. Standardi za vođenje postupka

Krivični postupak za krivična dela iz člana 150. *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: ZM) je **hitan** (član 157.).

Saslušanje maloletnog lica **obavlja se uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica**, a ako se kao svedok sasluša maloletno lice koje je oštećeno krivičnim delom navedenim u članu 150. ovog zakona, saslušanje se može sprovesti najviše dva puta, a samo izuzetno više puta ukoliko je to neophodno radi ostvarivanje svrhe krivičnog postupka uz obavezu sudije da posebno vodi računa o zaštiti ličnosti maloletnog lica (član 152. st. 1-2. ZM).

Oštećeno maloletno lice svoj iskaz može da da u drugoj prostoriji koja je tehničkim sredstvima za prenos slike i zvuka povezana sa sudnicom (član 152. st. 3. ZM). Maloletna lica, kao svedoci - oštećeni, mogu se saslušati i u svom stanu, odnosno u ovlašćenoj ustanovi / organizaciji, stručno osposobljenoj za ispitivanje maloletnog lica, uz mogućnost upotrebe tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka (član 152. st. 4. ZM). Primena tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka moguća je i prilikom saslušanja posebno osetljivog svedoka (posebno osetljivi svedoci su svedoci za koje organ koji vodi postupak utvrdi da su s obzirom na svoj uzrast, životno iskustvo, način života, pol, zdravstveno stanje i sl. posebno osetljivi i da bi saslušanje u prostorijama organa koji vodi postupak moglo imati štetne posledice po njihovo fizičko i psihičko stanje). Takođe, posebno osetljiv svedok može se saslušati u svom stanu ili na drugom mestu na kome se nalazi, odnosno mogu se primeniti sva druga pravila saslušanja posebno osetljivih svedoka predviđena krivičnoprocesnim zakonodavstvom (član 110. ZKP).

Zabranjeno je vršiti suočavanje između maloletnog lica svedoka-oštećenog i okrivljenog, ako se kao svedok saslušava maloletno lice koje je usled prirode krivičnog dela, posledica ili drugih okolnosti posebno osetljivo, odnosno nalazi se u posebno teškom duševnom stanju (član 153. ZM).

Maloletno lice kao oštećeno **mora imati punomoćnika** od prvog saslušanja okrivljenog (član 154. st. 1. ZM).

2.3. Učešće maloletnih lica u krivičnom postupku

Pravo na aktivno učešće u postupku maloletnika prema kojem je pokrenut krivični postupak za učinjeno krivično delo je značajno i široko postavljeno. Razlozi su svakako u kalendarskom uzrastu iznad **četnaest godina** života, ali i posebnom statusu koji im je ZM dao. U skladu sa ZM, oni aktivno učestvuju u svim fazama postupka i pitani su da slobodno saopšte svoje mišljenje o onome što im se stavlja na teret, mogućim posebnim merama - da prihvate ili odbiju vaspitni nalog odn. vaspitne naloge, pa čak i da učestvuju u izboru vaspitnog naloga, da slobodno izraze svoje mišljenje o izboru krivičnih sankcija, da tokom izvršenja krivičnih sankcija podnose zahteve za obustavu ili izmenu istih, da u svakom trenutku lično mogu izraziti neslaganje sa svim predlozima, nalazima i mišljenjima drugih učesnika postupka (predstavnik organa starateljstva, veštaka, tužioca, suda, predstavnika zavodskih ustanova).

Iako je zakonski obezbeđeno njihovo učešće, sud i tužilaštvo su u obavezi da kroz određene radnje ostvare **preduslove za adekvatno učešće maloletnog lica u sudskom postupku**, bilo da se ono pojavljuje kao učinilac krivičnog dela, oštećeni (odnosno oštećeni koji se saslušava kao svedok) ili svedok.

Ovo se u prvom redu odnosi na:

1. Hitno postupanje i donošenje odluka koje omogućavaju fizičku, psihičku i socijalnu bezbednost maloletnog lica;
2. Zaštitu maloletnog lica od moguće medijske (zlo)upotrebe;
3. Primereno i pravovremeno informisanje maloletnog lica o svim relevantnim činjenicama (praktična primena ove odrednice znači da će sudija - javni tužilac neposredno ili preko pomoćnog subjekta ispitivanja (psihologa, pedagoga, specijalnog pedagoga, socijalnog radnika i dr.) određenog od strane sudije ili javnog tužioca, maloletnom licu već pri prvom kontaktu na primeren način objasniti razloge ispitivanja, njegov položaj i prava, kao i značaj njegovog učešća u postupku i način na koji se u svakom delu postupka može lično ili preko zastupnika obratiti sudu / tužilaštvu);
4. Radnje u pravcu osnaživanja maloletnog lica da izrazi autentično mišljenje i volju (stvaranje atmosfere poverenja, zainteresovanosti i bezbednosti);
5. Postupanje predstavnika pravosudnog sistema sa maloletnim licem koje mora biti obazrivo, uz puno poštovanje njegove ličnosti, uvažavanje kalendarskog uzrasta i specifičnosti razvojnog perioda u kojem se nalazi, kao i njegovih posebnih individualnih osobenosti;
6. Činjenicu da se maloletno lice uvek saslušava u prisustvu roditelja, usvojioca ili staraoca, osim ukoliko sud ne odluči drukčije;
7. Obavezu zastupnika ili branilaca maloletnog lica da zastupaju njegov najbolji interes (ukoliko sud utvrdi suprotno, mora preduzeti mere u pravcu zaštite interesa maloletnog lica);
8. Neophodnost uključivanja pomenutih pomoćnih subjekata ispitivanja kada se maloletno lice pojavljuje kao posebno osetljivi svedok ili oštećeni;
9. Korišćenje posebne tehnike, saslušanje putem audio i video linka (kad god je maloletno lice oštećeno u skladu sa odredbom 150. ZM ili posebno osetljivi svedok u skladu sa odredbom 110. ZKP);
10. Saslušanje maloletnog lica, posebno maloletnog lica mlađeg od četrnaest godina, u za njega prirodnom ambijentu kad god je to moguće ili za tim postoji potreba.

3. **Zaštita maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja koja se obezbeđuje u prekršajnom sudskom postupku**

Ukoliko nije drugačije propisano *Zakonom o prekršajima*, u prekršajnom postupku zaštita maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja pruža se shodnom primenom odredaba ZM (čl. 270. ZP).

4. Zaštita maloletnika od zlostavljanja i zanemarivanja u ustanovama ministarstva pravde za izvršenje krivičnih sankcija izrečenih ovim licima

Maloletnik koji smatra da je lišen određenih prava ili da su mu ona povređena, kao i da su učinjene druge nezakonitosti ili nepravilnosti u toku izvršenja zavodske vaspitne mere ili kazne maloletničkog zatvora, ima pravo zaštite u skladu sa članom 97. ZM, odnosno u skladu sa odredbama Pravilnika o kućnom redu vaspitno-popravnog doma u Kruševcu i Pravilnika o kućnom redu kazneno-popravnog zavoda u Valjevu.

Odredbe sadržane u Posebnom protokolu shodno se primenjuju od strane Uprave za izvršenje zavodskih sankcija u kazneno-popravnim zavodima, odnosno vaspitno-popravnom domu.

Preporuke za profesionalce koji sprovode izvršenje krivičnih sankcija izrečenih maloletnicima, odnosno profesionalce koji sprovode izvršenje kazne zatvora za osuđenike za krivična dela na štetu maloletnih lica date su u prilogu ovog protokola (Prilog broj 2).

V. UČESNICI U POSTUPKU ZAŠTITE

1. Mesto i uloga javnog tužilaštva

1. Osnovna uloga javnog tužilaštva

Javno tužilaštvo je samostalni državni organ koji goni učinioce krivičnih dela i drugih kažnjivih dela i preduzima mere za zaštitu ustavnosti i zakonitosti.

U predmetima zaštite maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja opšti zakonski osnov za postupanje javnih tužilaca predstavljaju *Krivični zakonik* (u daljem tekstu: KZ), kao bitan materijalnopravni osnov, i ZKP.

U KZ propisane su brojne materijalnopravne odredbe kojima se daje zakonski opis krivičnih dela na štetu maloletnih lica. Registar ovih ponašanja je širi od nabiranja zakonskih opisa pojedinih krivičnih dela, navedenih u odredbi člana 150. stav 1. ZM.

Saradnju sa ostalim učesnicima u procesu zaštite maloletnih lica javno tužilaštvo ostvaruje na osnovu svoje zakonom definisane uloge i ovlašćenja, a prema *Zakonu o javnom tužilaštvu*, ZKP, ZM i PZ.

Inicijativa javnih tužilaca odnosno zamenika koji postupaju u ovoj vrsti predmeta u praksi, izvesno, širi skalu normative koja će biti primenjivana, tako da će postupajući tužioci, saglasno svojoj specijalizaciji, u budućnosti preuzimati sve više ulogu zaštitnika oštećenih maloletnih lica od raznih vrsta zlostavljanja i zanemarivanja, a to će, potom, poslužiti kao empirijska osnova za dograđivanje njihove uloge i dalje stručno usavršavanje u ovoj specifičnoj procesnoj ulozi.

2. Odnos građanskog i krivičnog sudskog postupka i uloga javnog tužilaštva

Pokretanje krivičnog postupka, u svojstvu organa gonjenja, klasični je izraz javnotužilačke funkcije.

U širem smislu, postupanje javnih tužilaca i na terenu otkrivanja krivičnih dela takođe predstavlja vid represivnog delovanja, ali po intenciji zakonodavca i po praksi, represivni postupci imaju i svoju sekundarno preventivnu (tj. generalnu) i individualno preventivnu funkciju i dejstvo.

U ovim postupcima svi organi, pa i javni tužilac, imaju u vidu interes maloletnih lica, tj. oštećenog maloletnog lica i perspektive njegovog daljeg razvoja, socijalizacije, oporavka, a naročito kroz radnje i postupke koji svode na minimum sekundarnu viktimizaciju, što predstavlja bitnu razliku u odnosu na uobičajene krivične postupke.

Na preventivnom planu, javna tužilaštva će postupati u građanskom postupku, podnošenjem tužbe za poništenje priznanja očinstva, tužbom radi zaštite prava deteta, tužbom radi lišenja roditeljskog prava, tužbom radi poništenja usvojenja, tužbom radi određivanja mera zaštite od nasilja u porodici, a ovim građanskopravnim inicijativama svakako prethodi procena o zlostavljanju ili zanemarivanju maloletnog lica, ali takva koja ne mora da sadrži nužne elemente krivičnog dela ili prekršaja.

Javni tužilac je, kao i organ starateljstva, u građanskom sudskom postupku stranka po dužnosti.

Dokazi prikupljeni u krivičnom postupku, koji bi se istovremeno koristili u građanskom postupku, ubrzali bi tok postupka i smanjili troškove. Ukoliko bi se krivični postupak pravosnažno završio osuđujućom presudom pre građanskog postupka, u građanskom postupku bi preostalo samo da se odrede zaštitne mere (čl. 13. ZPP).

Parnični sud bi o vođenju postupka za zaštitu maloletnog lica od zlostavljanja i zanemarivanja uvek trebalo da obavesti javnog tužioca, pa i kada nema elemenata krivičnog dela koje se goni po službenoj dužnosti (položaj javnog tužioca u tom slučaju definisan je odredbom člana 207. ZPP). Za učestvovanje javnog tužioca u tom slučaju nije potreban pristanak stranaka između kojih se vodi postupak, a sud je dužan da nadležnom javnom tužiocu dostavlja pozive za ročišta, podneske sa dokaznim predlozima i odluke protiv kojih je dozvoljen pravni lek.

Načelo neposrednosti propisuje da se dokazi izvode neposredno pred sudom. Radi zaštite maloletnog lica, bilo bi celishodno da veće koje postupuje u građanskom postupku zatraži saglasnost stranaka da se dokazi izvedeni u krivičnom postupku koji nije pravosnažno završen osuđujućom presudom ne izvode ponovo, već da se pročitaju na glavnoj raspravi. Time bi strankama bila data mogućnost da sva sporna pitanja rasprave pred sudom, pa se nezadovoljna stranka ne bi mogla pozivati na bitnu povredu odredaba parničnog postupka iz člana 361. st. 2. tač. 7. ZPP, koja vodi ukidanju presude.

3. Položaj javnog tužilaštva u odnosu na policiju, organ starateljstva i sud

U složenom i osetljivom postupku zaštite maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja učestvuju i javni tužioci u granicama svoje nadležnosti, pored drugih ustanova, organa i pojedinaca iz različitih oblasti, čija nadležnost takođe predviđa učešće u ovom postupku.

U cilju postizanja efikasne zaštite maloletnih lica potrebno je da između javnog tužilaštva i ostalih subjekata koji učestvuju u postupku zaštite maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja postoji tesna i stalna saradnja, a preduslov za takvu saradnju su zakonom definisane uloge svakog učesnika.

Postupanje javnih tužilaca u postupcima zaštite maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja može biti represivno i preventivno.

Prilikom postupanja javnih tužilaca u predmetima zaštite maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, bitna je efikasnost, što je povezano sa prepoznavanjem propusta ili dokaznih radnji, uz trajno vođenje računa o primarnim interesima oštećenog maloletnog lica.

Javni tužioci specijalizovani za postupanje u ovoj vrsti materije blisko sarađuju sa centrima za socijalni rad, predstavnicima ministarstava unutrašnjih poslova, pravde, prosvete i drugim ustanovama i organizacijama čija je uska nadležnost briga o porodici i mladima.

Deo preventivnog delovanja podrazumevaće i uključivanje specijalizovanih tužilačkih kadrova u obilasku škola radi upoznavanja maloletnih lica i njihovog upoznavanja sa rizicima i posledicama koje nose određena društveno neprihvatljiva ponašanja, poput nasilja, posedovanja i korišćenja oružja, zloupotreba psihoaktivnih supstanci itd.

Uticao na medije, sa profilisanjem određenih tema iz ove oblasti bez senzacionalističke intonacije, takođe je vid delovanja javnog tužilaštva i to kroz aktivnu, kreativnu i društveno celishodnu saradnju i smislu generalne prevencije.

3.1. Položaj javnog tužilaštva u odnosu na policiju

Kada je krivična prijava kojom se prijavljuje zlostavljanje ili zapuštanje maloletnog lica podneta policiji, ona će o tom odmah obavestiti nadležnog javnog tužioca i konsultovati sa njim koje je radnje potrebno hitno preduzeti. Policijski službenici će postupiti na isti način kada krivična prijava nije podneta, a na osnovu operativnih saznanja postoji osnovana sumnja da je učinjeno krivično delo zlostavljanja ili zapuštanje maloletnog lica.

Policijski službenici će otkriti i obezbediti tragove krivičnog dela i predmete koji mogu poslužiti kao dokaz, prikupiće sva obaveštenja koja bi mogla biti od koristi za uspešno vođenje krivičnog postupka te će ih, kako hitnost postupka to zahteva, odmah dostaviti nadležnom javnom tužiocu.

Javni tužilac će, ako iz same prijave ne može oceniti da li su verovatni (dovoljni) navodi prijave za postojanje osnovane sumnje da je izvršeno krivično delo, zahtevati od policije da prikupi potrebna obaveštenja i preduzme druge mere radi otkrivanja krivičnog dela i učinioaca.

Javni tužilac može uvek zahtevati od policijskih službenika da ga obaveste o preduzetim merama i oni su dužni da mu bez odlaganja odgovore.

Neposredno po saznanju da je učinjeno krivično delo zlostavljanja ili zapuštanja maloletnog lica, nadležni tužilac, pored konsultacija sa predstavnicima policije, obaviće, po potrebi, i druge vrste konsultacija. Ovo zato da bi se izbeglo ishitreno reagovanje ukoliko krivično delo nije učinjeno, odnosno da se ne bi previdelo koje sve radnje treba neodložno preduzeti. **Proces konsultacija ne sme da utiče na hitnost postupanja.**

3.2. Položaj javnog tužilaštva u odnosu na organ starateljstva

Istovremeno treba izvršiti konsultacije sa stručnjacima u organu starateljstva, te od njih prikupiti podatke o maloletnom licu i porodici. Osim podataka kojim raspolažu, javni tužilac od organa starateljstva, zdravstvenih, obrazovnih i drugih ustanova u okviru njihove nadležnosti može zahtevati prikupljanje dodatnih podataka o oštećenom maloletnom licu.

Cilj ovih konsultacija je da se pribave dodatni podaci o maloletnom licu i njegovoj porodici radi zajedničke, pravilne procene rizika od zlostavljanja i zapuštanja i preduzimanja odgovarajućih mera.

Sve prikupljene dokaze o zlostavljanju ili zapuštanju maloletnih lica, kada proceni da postoji osnovana sumnja da je učinjeno krivično delo, javni tužilac će dostaviti sudu uz zahtev za sprovođenje istrage sa predlogom da se prema osumnjičenom odredi pritvor ukoliko za to postoje zakonom predviđeni razlozi.

Prilikom postupanja javnih tužilaca u predmetima krivičnopravne i porodičnopravne zaštite maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, javni tužilac će blisko sarađivati sa predstavnicima policije, organa starateljstva, obrazovnim, zdravstvenim i drugim ustanovama, odnosno sudom, a u cilju prepoznavanja slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja maloletnih lica i njihove efikasne zaštite, uz stalno vođenje računa o primarnim interesima oštećenog maloletnog lica.

3.3. Uloga istražnog sudije u postupku krivičnopravne zaštite maloletnih lica

Istraga je faza prethodnog postupka, koju sprovodi sud, a na zahtev ovlašćenog javnog tužioca protiv određenog lica za koje postoji osnovana sumnja da je učinilo krivično delo na štetu maloletnog lica.

Cilj istrage je prikupljanje dokaza i podataka koji oformljuju odluku da li će se podići optužnica ili obustaviti postupak protiv određenog lica za koje postoji osnovana sumnja da je učinilo krivično delo na štetu maloletnog lica. Cilj istrage je, takođe, prikupljanje dokaza za koje postoji opasnost da se neće moći ponoviti na glavnom pretresu ili bi njihovo izvođenje bilo otežano, kao i drugih dokaza koji mogu biti od koristi za postupak, a čije se izvođenje, s obzirom na okolnosti slučaja, pokazuje celishodnim (čl. 241. ZKP).

4. Mesto i uloga organa starateljstva

U skladu sa *Opštim protokolom*, ako rezultati početne procene ukažu da postoji potreba za zaštitom maloletnog lica od zlostavljanja ili zanemarivanja u centru za socijalni rad, po pravilu se saziva konferencija za planiranje usluga i mera zaštite maloletnog lica od zlostavljanja i zanemarivanja (u daljem tekstu: konferencija slučaja). Konferenciju slučaja zakazuje voditelj slučaja (stručno lice centra za socijalni rad), osim ukoliko nije drukčije dogovoreno. Poželjno je da konferenciji slučaja prisustvuje specijalizovani tužilac koji se na nju obavezno poziva. U slučaju njegovog izostanka dostavlja mu se zapisnik.

Sudija kome je predmet dodeljen u rad ne može da učestvuje u konferenciji slučaja.

4.1. Položaj organa starateljstva u građanskom sudskom postupku

Organ starateljstva u sporovima za zaštitu maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja ima, pre svega, položaj stranke po dužnosti. On je ovlašćen da, u najboljem interesu maloletnog lica, podnese tužbu za zaštitu prava deteta, za vršenje, odnosno lišenje roditeljskog prava i za zaštitu od nasilja u porodici (čl. 263. i 284. PZ).

Kada nije stranka u postupku, može imati položaj kolizijskog staratelja, kada je to zakonom propisano (čl. 265. PZ).

Posebna uloga organa starateljstva propisana je odredbama čl. 270. i 286. PZ. To je uloga **specifičnog veštaka**, ali i uloga **pomoćnog istražnog organa**.

U svim sporovima u kojima odlučuje o pravima maloletnih lica, sud može zatražiti nalaz i stručno mišljenje službe za posredovanje u porodičnim odnosima. Organ starateljstva vrši i ove poslove, pa se sudovi prvo obraćaju organu starateljstva prema mestu prebivališta stranaka.

Prema zakonu, kada organ starateljstva nije pokrenuo postupak u sporu za zaštitu od nasilja u porodici, sud može zatražiti od organa starateljstva da pruži pomoć u pribavljanju potrebnih dokaza i da iznese svoje mišljenje o svrsishodnosti tražene mere.

Uloga organa starateljstva je specifična jer, iako nema položaj sudskog veštaka na koga se primenjuju odredbe ZPP, organ starateljstva sudu treba da dostavi stručni nalaz i mišljenje iz oblasti o kojima sud nema potrebna stručna znanja. Samo potpun i jasan stručni nalaz ove službe, uz poštovanje drugih zakonskih odredaba, omogućava sudu poštovanje, pre svega, načela utvrđivanja najboljeg interesa maloletnih lica, načela naročite hitnosti postupka, a potom i načela oficijelnosti.

Nepotpun stručni nalaz ili mišljenje koje protivreči nalazu, koji nisu pouzdan osnov za zaključak suda o postojanju razloga za primenu zaštitnih mera, usporavaju postupak, ali sud ovaj nedostatak može preduprediti, odnosno otkloniti, tako što će organu starateljstva odrediti jasan zadatak i smernice za rad, jer sud upravlja postupkom (čl. 299. ZPP), a činjeničnu građu utvrđuje primenom istražnog načela (utvrđuje sve bitne činjenice po službenoj dužnosti, čl. 205. PZ).

Sud preko organa starateljstva mora da utvrdi sledeće bitne činjenice:

- Da li je maloletno lice ugroženo (nezavisno od toga da li je zlostavljanje ili zanemarivanje posledica sukoba u porodici, nepovoljnog zdravstvenog, socijalnog ili ekonomskog položaja porodice ili drugih okolnosti koje ometaju njegov pravilan razvoj)?
- Koji se rizici po maloletno lice mogu identifikovati još u fazi početne procene?
- Koje mere se mogu upotrebiti da se maloletno lice zaštiti u okviru porodice?
- Ima li osnova za razumnu sumnju da postoji ozbiljna opasnost od oštećenja zdravlja ili daljeg razvoja maloletnog lica?

U toku postupka za zaštitu prava deteta i vršenje roditeljskog prava, kao i nezavisno od tih postupaka, organ starateljstva ovlašćen je da izriče **mere korektivnog nadzora** propisane članom 80. PZ. On je, tako, ovlašćen da roditelje upozori na nedostatke u vršenju roditeljskog prava, da ih uputi na razgovor u porodično savetovalište ili drugu specijalizovanu ustanovu, kao i da pokrene sudski postupak za lišenje roditeljskog prava i za zaštitu od nasilja u porodici.

4.2. Uloga organa starateljstva u krivičnom postupku

Uloga organa starateljstva u krivičnoprocesnom sistemu zaštite oštećenih maloletnih lica ostvaruje se preko sledećih aktivnosti:

- podnošenje krivične prijave nadležnom javnom tužilaštvu;
- saradnja sa javnim tužilaštvom u procesu prikupljanja podataka o učinjenom krivičnom delu, posebno u ulozi stručnjaka koji pružaju stručnu pomoć pri ispitivanju oštećenog maloletnog lica;
- davanje mišljenja sudu o posledicama krivičnog dela po maloletno lice (socijalno-psihološke ekspertize).

Mišljenje organa starateljstva, kao organa *sui generis*, dostavlja se sudu u formi pisanog izveštaja i trebalo bi da odgovori, pre svega, na pitanja koja se odnose:

- na psihosocijalni status maloletnog lica;
- na posledice zlostavljanja ili zanemarivanja;
- odnosno, da li je maloletno lice po svom psihofizičkom razvoju i aktuelnom stanju sposobno da svedoči.

Stručna lica organa starateljstva mogu se u krivičnom postupku pojaviti i u ulozi svedoka, odnosno specifičnog veštaka.

VI. SPECIJALIZACIJA UČESNIKA U POSTUPKU ZAŠTITE MALOLETNIH LICA OD ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA

1. Specijalizacija u građanskom sudskom postupku

Sudije koje postupaju u ovim predmetima moraju biti lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta, a spor se uvek sudi u veću, pa se i mere obezbeđenja propisane čl. 302. i 303. tačka 9. *Zakona o izvršnom postupku* moraju doneti u veću (čl. 203. PZ).

Sudije porotnici, takođe, moraju biti lica koja imaju odgovarajuće iskustvo u radu sa maloletnicima.

Program sticanja posebnih znanja iz oblasti prava deteta za sudije koje sude u postupcima u vezi sa porodičnim odnosima sporazumno su propisali ministar nadležan za porodičnu zaštitu i ministar pravde, a obuka po ovom programu sprovodi se na način koji je objašnjen u delu drugom, tačka 4. ovog Posebnog protokola.

2. Specijalizacija u krivičnom postupku

Nadležnost i sastav suda koji sudi punoletnim učiniocima krivičnih dela na štetu maloletnih lica određena je prema opštim odredbama ZKP.

Za 27 krivičnih dela, *teško ubistvo* (član 114. KZ), *navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu* (član 119. KZ), *teška telesna povreda* (član 121. KZ), *otmica* (član 134. KZ), *silovanje* (član 178. KZ), *obljuba nad nemoćnim licem* (član 179. KZ), *obljuba sa detetom* (član 180. KZ), *obljuba zloupotrebom položaja* (član 181. KZ), *nedozvoljene polne radnje* (član 182. KZ), *podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa* (član 183. KZ), *posredovanje u vršenju prostitucije* (član 184. KZ), *prikazivanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju* (član 185. KZ), *vanbračna zajednica sa maloletnikom* (član 190. KZ), *oduzimanje maloletnog lica* (član 191. KZ), *promena porodičnog stanja* (član 192. KZS), *zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica* (član 193. KZ), *nasilje u porodici* (član 194. KZ), *nedavanje izdržavanja* (član 195. KZ), *rodoskrvnenje* (član 197. KZ), *razbojnička krađa* (član 205. KZ), *razbojništvo* (član 206. KZ), *iznuda* (član 214. KZ), *omogućavanje uživanja opojnih droga* (član 247. KZ), *ratni zločini protiv civilnog stanovništva* (član 372. KZ RS), *trgovina ljudima* (član 388. KZ), *trgovina decom radi usvojenja* (član 389. KZ), *zasnivanje ropskog odnosa i prevoza lica u ropskom odnosu* (član 390. KZ), propisanih KZ, ako je oštećeni u krivičnom postupku maloletno lice, a radi njegove posebne zaštite, izričito je predviđeno postupanje specijalizovanog (sa posebnim znanjem iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica):

- sudije koji predsedava većem;
- javnog tužioca;
- istražnog sudije;
- punomoćnika oštećenog (ukoliko ga postavlja predsednik suda) **u slučaju kada se sudi punoletnim učiniocima navedenih krivičnih dela.**

Specijalizovani javni tužilac može pokrenuti postupak protiv punoletnih učinilaca drugih krivičnih dela propisanih KZ, saglasno odredbama trećeg dela ZM, ako oceni da je to potrebno radi posebne zaštite ličnosti maloletnih lica kao oštećenih u krivičnom postupku.

Profesionalni sudija koji predsedava većem u slučaju kada se sudi punoletnim učiniocima za 27 navedenih krivičnih dela iz člana 150. st. 1. ZM **mora** posedovati posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica.

VII. PODACI I EVIDENCIJA

1. Tajnost podataka i isključenje javnosti u postupku

Shodno članu 206. PZ javnost sa rasprave je isključena u sporovima za lišenje i vršenje roditeljskog prava, zaštitu prava deteta i zaštitu od nasilja u porodici. Isključenje javnosti ne odnosi se na stranke, njihove zakonske zastupnike, punomoćnike i umešače. Osim toga, sud može dozvoliti da glavnoj raspravi na kojoj je javnost isključena prisustvuju pojedina službena lica i naučni i javni radnici, ako je to od interesa za njihovu službu, odnosno naučnu ili javnu delatnost. Na zahtev stranke raspravi mogu prisustvovati najviše dva lica koja ona označi.

Sud je dužan da upozori lica koja prisustvuju raspravi na kojoj je javnost isključena da su dužna da kao tajnu čuvaju sve ono što su na raspravi saznala i ukazaće im na posledice odavanja tajne.

Podaci iz sudskih spisa spadaju u službenu tajnu i nju su dužni da čuvaju svi učesnici u postupku kojima su ti podaci poznati.

Prema odredbama ZKP-a glavni pretres je javan (čl. 291. st. 1. ZKP), ali veće može, ako je to potrebno radi zaštite interesa maloletnog lica (od otvaranja pa do završetka glavnog pretresa), po službenoj dužnosti ili po predlogu stranaka (ali uvek po njihovom saslušanju), isključiti javnost za ceo glavni pretres ili jedan njegov deo (čl. 292. ZKP).

Rešenje o isključenju javnosti može se pobijati samo u žalbi na presudu (čl. 294. st. 2. ZKP).

Kada se sudi maloletniku, uvek će se isključiti javnost, s tim što veće može dozvoliti da glavnom pretresu prisustvuju lica koja se bave zaštitom i vaspitavanjem maloletnika ili suzbijanjem prestupništva mladih (čl. 75. st. 1. ZM).

2. Evidencije

Presude u sporu o lišenju roditeljskog prava i za zaštitu od nasilja u porodici dostavljaju se organu starateljstva prema mestu prebivališta obe stranke.

Organ starateljstva vodi evidenciju kako o licu prema kome su određene mere zaštite, tako i o zlostavljanom i zanemarivanom maloletnom licu, na način i uz dokumentaciju koju propisuje nadležno ministarstvo.

Celishodno bi bilo, mada nije propisano, da se (u godišnjim intervalima) **objedinjeno** vode i podaci o maloletnim licima koja su u postupku porodičnogprave i/ili krivičnogprave zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja (razvrstani prema uzrastu, polu, manjinskoj i etničkoj pripadnosti, kao i prema tome da li su iz domicilne ili raseljeničke populacije, iz urbanih ili ruralnih sredina), a posebno:

- broj zabeleženih slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja nad maloletnim licima, prema vrstama;
- broj zabeleženih slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja maloletnih lica (od ukupnog broja zabeleženih slučajeva, izraženo u procentima) koji su rezultirali sudskim odlukama ili nekim merama;
- broj maloletnih lica žrtava seksualne eksploatacije, prostitucije, pornografije i trgovine ljudima;
- broj izrečenih mera nadzora nad vršenjem roditeljskog prava;
- broj roditelja delimično i potpuno lišenih roditeljskog prava;
- broj sprovedenih postupaka za porodičnogpravnu zaštitu maloletnih lica od nasilja u porodici;
- broj zlostavljenih i zanemarenih maloletnih lica kojima je postavljen kolizijski staratelj, odnosno privremeni zastupnik.

Prilog 1

NEKE PREPORUKE ZA VOĐENJE RAZGOVORA SA MALOLETNIM LICEM

Maloletno lice se mora osloboditi straha od suda tako što će ga sudija i stručno lice upoznati sa prostorom, pokazati mu zgradu, kompjutere, dati sok ili čokoladu, neku prigodnu igračku, da bi se osetilo bezbedno.

Sudija treba maloletnom licu, na način koji ono može da shvati, da objasni šta će se u sudu događati, šta se od njega očekuje i da obavezno proveriti da li je ono to razumelo.

Saslušanje mora biti prilagođeno ne samo uzrastu maloletnog lica i njegovim ličnim svojstvima već sudija mora prilagoditi rečnik njegovom uzrastu da bi ga ono pravilno razumelo, kao i boju glasa, tako da ga sve vreme blagim glasom istovremeno smiruje i ohrabruje da objasni događaj ili događaje koji su se desili.

Maloletno lice mora biti upozoreno da ne mora da odgovori na sva pitanja ukoliko ne želi.

Maloletnom licu se prvo postavljaju opšta pitanja, uz obavezno pitanje da li je razumelo pitanje, potom mu se postavljaju pitanja u vezi sa konkretnim činjenicama.

Pošto sudija završi saslušanje, treba da pita maloletno lice da li ono samo želi nešto da kaže i da dopuni.

Pravila o sastavljanju zapisnika o preduzimanju ovih parničnih radnji obavezuju sud da maloletno lice pouči da pažljivo sluša diktiranje zapisnika i da, ako je sudija nešto pogrešno uneo, ono ima pravo da slobodno, bez straha, traži da se to ispravi.

Sudija i stručno lice istovremeno treba da obrate pažnju na ponašanje maloletnog lica (izraz lica, pokrete tela, uznemirenost, da li pokazuje strah prema roditeljima ili drugom članu porodice i dr.) i da tok saslušanja prilagodi sagledanim reakcijama maloletnog lica.

Prilog 2

PREPORUKE ZA PROFESIONALCE KOJI SPROVODE POSTUPAK IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA IZREČENIH MALOLETNICIMA, ODNOSNO PROFESIONALCE KOJI SPROVODE POSTUPAK IZVRŠENJA KAZNE ZATVORA OSUĐENICIMA ZA KRIVIČNA DELA NA ŠTETU MALOLETNIH LICA

Odredbe sadržane u Posebnom protokolu za zaštitu maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja od značaja su i za sektor izvršenja krivičnih sankcija: Upravu za izvršenje zavodskih sankcija, kazneno-popravne zavode, okružne zatvore i vaspitno-popravni dom.

Posebni protokol integriše sve zakonske norme koje se odnose na zaštitu maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja i njegova primena u ovom sektoru je posebno značajna. On se odnosi na naglašeno ranjive grupe maloletnih lica - maloletnike na izvršenju zavodskih sankcija, maloletna lica čiji je roditelj na izvršenju krivične sankcije, a posebno maloletna lica čiji je roditelj na izvršenju zatvorske kazne zbog porodičnog nasilja ili nekog krivičnog dela na štetu maloletnog lica. Zaštitom ovih maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja naglašavaju se koristi krivičnih sankcija (ostvaruje tercijarna prevencija), povećava bezbednost, kapacitet za reintegraciju i pravo na zdrav i primeren razvoj ovih maloletnih lica.

1. Maloletnici i izvršenje zavodskih sankcija

Položaj maloletnika koji se nalaze na izvršenju vaspitne mere upućivanja u vaspitno-popravni dom i kazne maloletničkog zatvora, određen je Pravilnicima o kućnom redu ovih ustanova (Vaspitno-popravnog doma u Kruševcu i KPZ-a u Valjevu), ZM i *Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija* (u daljem tekstu: ZIKS). Nadzor nad doslednom primenom ovih akata i poštovanje prava maloletnika izričito su propisani.

U okviru realizacije ovih visoko restriktivnih krivičnih sankcija participacija maloletnika je obezbeđena i ogleda se u učešću u izradi pojedinačnog programa postupanja, izboru prioriteta tretmana, izboru obrazovnih, sportskih i kulturnih aktivnosti, slobodnom izražavanju mišljenja i preduzimanju dozvoljenih mera samozaštite (do obraćanja nadležnom sudu pritužbom i u postupku sudske zaštite, javnosti ili zaštitniku građana).

U skladu sa ZM, tokom sudskog postupka uspostavljena je konkretna i kontinuirana saradnja sa roditeljima, starateljima i nadležnim centrom za socijalni rad. Ova saradnja se nastavlja sa svim relevantnim službama zavoda i omogućava brzo reagovanje u svim vanrednim situacijama. Zavod, po potrebi (sumnja da roditelj ili član porodice nepovoljno utiče na maloletnika, korišćenje pogodnosti u porodici u kojoj je već bilo nasilja i sl.), u cilju bezbednosti maloletnog vaspitanika pribavlja mišljenje nadležnog centra za socijalni rad, policijske uprave i nenasilnih članova porodice. O svemu obaveštava nadležni sud.

U ovim ustanovama, takođe, može doći do zlostavljanja maloletnika. I ova situacija je normativno regulisana. Stručna služba ima veliku obavezu da ga prevenira, prepozna i preduzme odgovarajuće mere. Obuka i stručno usavršavanje ovih stručnjaka, u skladu sa Opštim i Posebnim protokolom, obezbeđuje bolju osposobljenost zaposlenih da zaštite maloletnike od zlostavljanja u ustanovama i zavodima.

2. Osuđenici za krivična dela na štetu maloletnih lica

Preventivni programi za zaštitu maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja u okviru pravosudnog sistema bili bi nepotpuni bez jasnog usmeravanja i na ovu grupu osuđenika. Primereni programi prevaspitanja smanjili bi mogućnost ponovnog vršenja nasilja nad maloletnim licima i time imali snagu tercijarne prevencije. U Opštim odredbama ZIKS-a u čl. 31. navodi se: *Svrha izvršenja kazne zatvora je da osuđeni tokom izdržavanja kazne, primenom savremenih vaspitnih mera, usvoji društveno prihvatljive vrednosti u cilju lakšeg uključivanja u uslove života nakon izdržavanja kazne kako ubuduće ne bi činio krivična dela.* Istim zakonom određuje se i razvrstavanje osuđenih lica radi ostvarivanja vaspitnog programa (čl. 32. st. 2. ZIKS), te individualni pristup svakom osuđeniku radi postizanja vaspitnih ciljeva (čl. 32. st. 1. ZIKS).

Aktuelno, u našim zavodima, ova grupa osuđenika ne tretira se kao posebna grupa te se ne planiraju posebni vaspitni tretmani i predotpusni programi. Pri otpustu u skladu s odredbama ZIKS-a, kao i kod ostalih osuđenika, obaveštava se samo nadležni sud i policijska uprava. Organ starateljstva se kontaktira samo u slučaju otpusta psihijatrijskih bolesnika sa mere obaveznog lečenja i čuvanja ili kada je, u skladu sa čl. 174. st. 2. ZIKS-a, po isteku kazne zatvora licu potrebna pomoć.

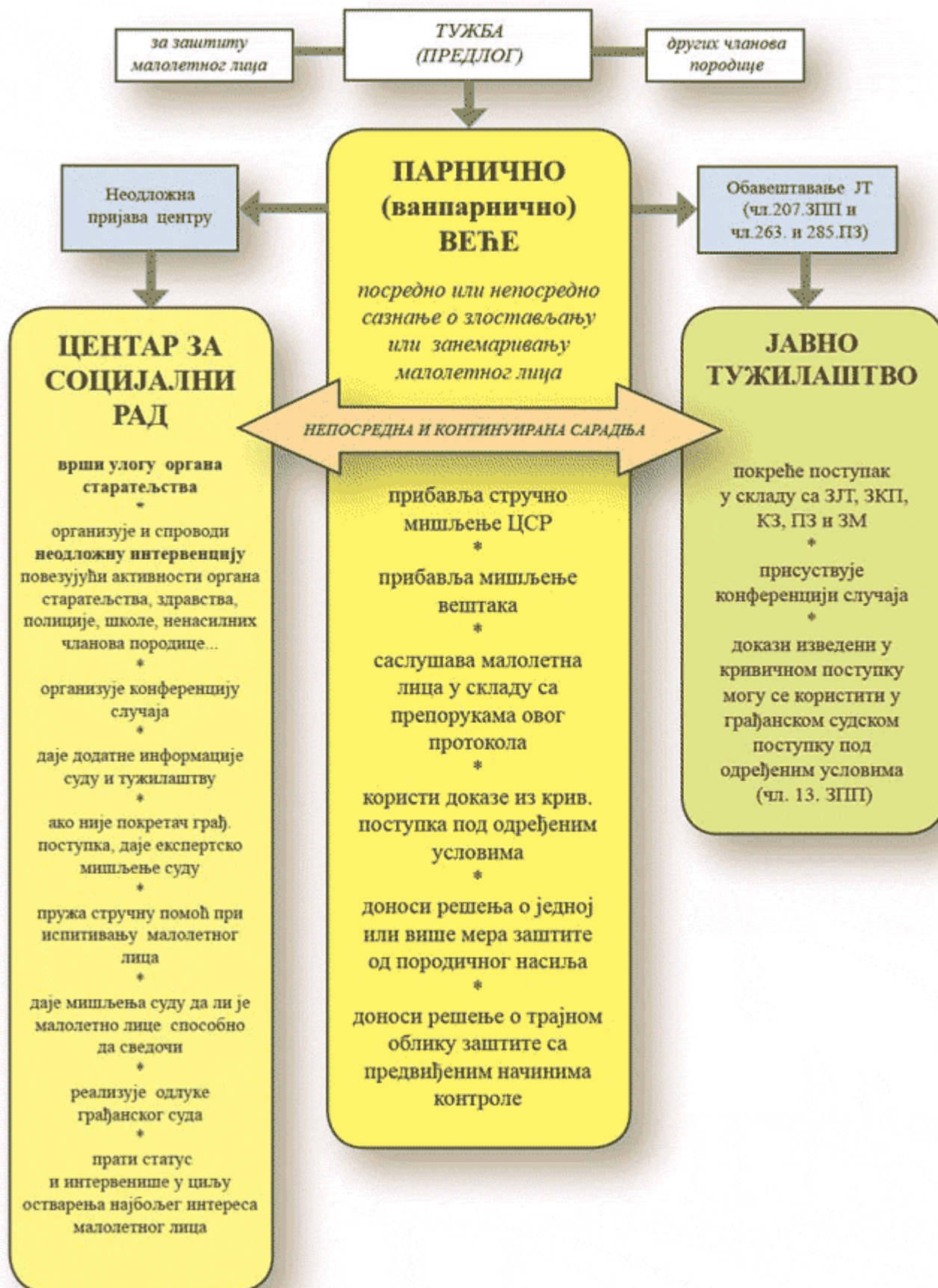
U smislu navedenog neophodno je, a u skladu sa čl. 31. i 32. ZIKS-a, ove osuđenike u okviru tretmana (ne i formalno) izdvojiti - razvrstati, sačiniti posebne programe prevaspitanja za njih s akcentom na razuslovljavanje konkretnih ponašanja koja su dovela do izvršenja krivičnog dela, informisati ih i motivisati da se uključuje u takve programe. Zaposlenima u ovim zavodskim odeljenjima potrebna je posebna obuka. U predotpusne programe uvek bi trebalo aktivnije uključiti nadležne centre za socijalni rad i porodicu (koja može biti i ranije uključena). Na taj način smanjuje se rizik od recidiva po isteku krivične sankcije, povećavaju odbrambeni kapaciteti porodice, a organ starateljstva je pravovremeno uključen i može da ostvari dobar uvid u celokupnu situaciju i po potrebi interveniše i smanji rizik od nastavka zlostavljanja i zanemarivanja maloletnih lica po isteku sankcije.

Ovakvi programi ne ugrožavaju prava osuđenog i oštećenog. Programu se dobrovoljno pristupa tokom trajanja zatvorske kazne. Postignuti rezultati u programu mogu uticati na pogodnosti i trajanje kazne. Nastavak interesovanja i pravovremene pomoći od strane centra za socijalni rad i drugih službi po isteku krivične sankcije ne doživljavaju se kao kršenje prava građana ili njihova stigmatizacija. Oštećeni, naročito maloletna lica, osnaženi su sistemom podrške koji je uspostavljen. U slučaju neuspelog ishoda tretmana ili odbijanja tretmana tokom zatvorske kazne, oštećenima (njihovim zastupnicima) je jasnija celokupna situacija i nužna potreba traženja i planiranja novih mera zaštite.

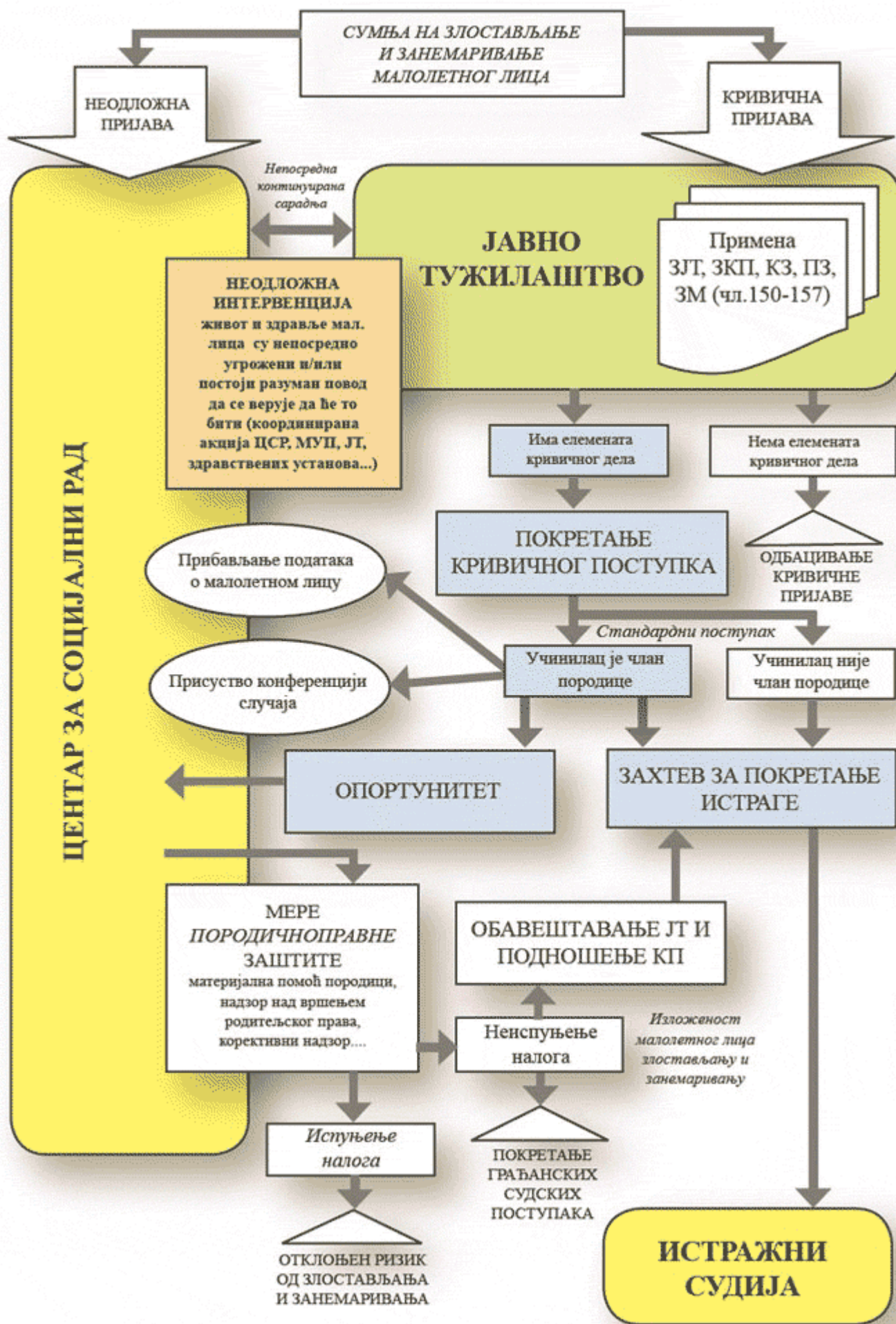
	Imajući navedeno u vidu ističemo sledeće preporuke:
1)	Uprava

1.1.	Uprava za izvršenje zavodskih sankcija, u skladu sa čl. 12. st. 4. ZIKS-a, obezbeđuje adekvatnu i kontinuiranu obuku i stručno usavršavanje svih zaposlenih, u skladu sa preporukama sadržanim u Opštem i Posebnom protokolu.
1.2.	Nalaže primenu Opšteg i Posebnog protokola u svim zavodima.
1.3.	Uprava vrši izbor predotpusnih programa - projekata rehabilitacije i resocijalizacije osuđenih za dela na štetu maloletnih lica kako bi se ostvarila svrha zavodske sankcije iz čl. 31. ZIKS-a.
1.4.	U skladu sa čl. 12. st. 5. ZIKS-a vrši izbor i akredituje kompetentne ustanove i stručnjake za saradnju i realizaciju tretmana iz preporuke 1.3.
2)	Zavodi
2.1.	Svi zaposleni u zavodima imaju građansku i zakonsku obavezu (čl. 263. st. 3. PZ i čl. 222. i 223. ZKP) da sumnju ili saznanje o zlostavljanju ili zanemarivanju maloletnog lica prijave.
2.2.	Uprave zavoda se staraju da svi zaposleni prođu osnovnu obuku o zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, da zaposlenima budu dostupni Opšti i Posebni protokol i da budu upućeni u osnovno postupanje u takvim situacijama.
2.3.	U primeni člana 32. ZIKS-a vodi se računa o razvrstavanju po osnovu dela učinjenih na štetu maloletnih lica, a u skladu sa Pravilnikom o tretmanu i proceni rizika.
2.4.	U skladu sa odredbama ZIKS-a služba prevaspitanja je nosilac predotpusnih programa i programa resocijalizacije lica iz prethodne preporuke (programa nenasilne komunikacije, prilagođenih programa porodične terapije itd.).
2.5.	Ova služba informiše osuđene o programima, motiviše ih da se dobrovoljno uključuju, uspostavlja saradnju sa članovima porodice koji žele da sarađuju, uspostavlja saradnju sa nadležnim centrima za socijalni rad.
2.6.	U okviru ove službe određuju se stručnjak ili tim stručnjaka koji će u ime zavoda proći višu i specijalizovanu obuku i osposobiti se za realizaciju psihoterapijskog tretmana osuđenih za krivična dela na štetu porodice i maloletnih lica. Ovaj stručnjak koordinira unutarzavodsku saradnju i uspostavlja sistem saradnje sa izvanzavodskim institucijama u cilju primene Opšteg i Posebnog protokola.
2.7.	Sumnju o zlostavljanju ili zanemarivanju maloletnih lica zaposleni saopštavaju ovom stručnjaku (timu).
2.8.	Ukoliko tim ovu sumnju oceni opravdanom, uspostaviće saradnju sa nadležnim centrom za socijalni rad i obavestiti ga o saznanjima do kojih se došlo.
2.9.	Ovaj stručnjak (tim) zavoda će, u okviru svog mandata, nastaviti saradnju sa centrom za socijalni rad i učestvovati u planiranim aktivnostima do isteka zatvora osuđenom licu.
2.10.	Svi zaposleni vode posebnu brigu o maloletnim licima koja posećuju osuđenike.
2.11.	Zavod o otpustu osuđenog za krivična dela na štetu maloletnih lica, kao i korišćenju prava iz čl. 115. čl. 1. tač. 8), 9), 10) i 11) ZIKS-a, pravovremeno obaveštava nadležni centar za socijalni rad.

Šema: Građanski sudski postupak

Šema: Krivični postupak 1

Šema: Krivični postupak 2

